

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ن والقلم وما يسطرون. قسم به قلم و آنچه خواهد نگاشت. سوره قلم آیه ۱

دانشکده هنر و معماری

گروه باستان‌شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته باستان‌شناسی - دوره تاریخی

عنوان:

بررسی استحکامات دفاعی غرب ایران در عصر آهن III

استاد راهنما:

دکتر کاظم ملازاده

استاد مشاور:

دکتر یعقوب محمدی‌فر

پژوهشگر:

محسن حاج‌حسینی

۲۹ شهریور ۱۳۹۱

کلیه امتیازهای این پایان‌نامه به دانشگاه بوعلی سینا تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب این پایان‌نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها، باید نام دانشگاه بوعلی سینا یا استاد راهنمای پایان‌نامه و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت. درج آدرس‌های ذیل در کلیه مقالات خارجی و داخلی مستخرج از تمام یا بخشی از مطالب این پایان‌نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها الزامی می‌باشد.

....., Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

مقالات خارجی

.....، گروه، دانشکده، دانشگاه بوعلی سینا، همدان.

مقالات داخلی

پیشکش فاضعانه به فروغ دیدگان و برهان وجودم:

تبسم عشق و عاطفه، مادر مهربانم و اسوه‌ی پرمعنای تلاش، پدر
بزرگ‌منشم، به پاس تعبیر عظیم و انسانی‌شان از کلمه‌ی ایثار.

درود بر بلندای همت آن دو فرشته پاک که می‌شکنند تا نهال
زندگی‌ام جوانه زند.

و تقدیم به اساتید ارجمندم به پاس زحمات بی‌دریغشان و گرمای
امیدبخش وجودشان که در این سردترین روزگاران بهترین پشتیبان
است و امیدوارم در مسیر اشاعه‌ی علم همواره استوار باشند و به
معلمان دوران تحصیلم با سپاس از آنچه از آغاز تا به امروز در
علم، بلند نظری، آزاداندیشی، تواضع و فروتنی به من آموختند. به
همه‌ی آن‌هایی که عطش دانستن در وجودشان موج می‌زند و به
آنان که رنج آموختن را به رنج بزرگ زیستن می‌افزایند، تا سرافراز
زندگی کنند و تقدیم به تمام کسانی که دوستشان دارم ...

چراغ پیش آفتاب پرتوی نهد و مناره‌ی بلند بر دامن کوه الوند پست نماید

«گلستان سعدی»

تقدیر و سپاسگزاری:

شکر خدا که هر چه طلب کردم از خدا بر منتهای همت خود کامران شدم

حمد و سپاس بی‌کران ایزد منان را که لطفش موجب قربت است و عنایتش مایه‌ی عزت و سربلندی. با ستایش و تسلیم به حقیقت و ایمان به دانای مهربان، شکر گزارم که هستی‌مان بفضیله و به طریق علم و دانش، رهنمون‌مان شد و به هم‌نشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و فوشه‌پینی از علم و معرفت را، روزیمان سافت و سلام و صلوات بر اولیاء پاکش، که راه رسیدن به سعادت را به واسطه‌ی وجود چهارده پیراغ هدایت، نورانی سافت است.

مراتب امتنان و سپاس خود را تقدیرم بزرگوارانی که در انجام این پژوهش، مرا مرهون همراهی فویش نمودند می‌نمایم.

استاد ارجمند و گرانمایه آقای دکتر کاظم ملازاده که به عنوان استاد راهنما تقبل زهدمت فرمودند و در این موعوم با صبر و متانت فراوان مرا با راهنمایی‌های ارزنده و بی‌دریغشان مورد لطف قرار دادند و با ذکاوت و دقت نظرشان، پایان‌نامه را تصحیح نمودند. و همچنین سپاسگزارم از استاد گرامی و دانشمند آقای دکتر یعقوب ممدی‌فر ریاست محترم دانشکده هنر و معماری بوعلی سینا که اصول تحقیق و پژوهش را به من آموختند و مرا تا همیشه مورد لطف قرار دادند.

بر خود لازم می‌دانم از اساتید ارزشمند و فرهیفته گروه باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا، که در دوران تمهیلیم از بود فضیلتشان شاگردانه بهره‌مند شده‌ام، کمال قدردانی و سپاس را بنمایم. از فدای خود می‌طلبم برای این بزرگواران که سرمایه‌های جامعه باستان‌شناسی کشورند، عمری با عزت عنایت فرمایند.

از تمامی کارمندان و کارکنان شریف دانشکده هنر و معماری بوعلی سینا، که فالهانه زهدمت می‌کشند

و از همه‌ی دوستان و دانشجویانی که به نحوی مرا در تهیه‌ی این مختصر، یاری رسانند صمیمانه قدردانی می‌نمایم.

شهریور یک‌هزار و سیصد و نود و یک هجری قورشیری

دانشگاه بوعلی سینا
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی

عنوان:

بررسی استحکامات دفاعی غرب ایران در عصر آهن III

نام نویسنده: محسن حاج حسینی

نام استاد راهنما: دکتر کاظم ملازاده

نام استاد مشاور: دکتر یعقوب محمدی فر

دانشکده: هنر و معماری

گروه آموزشی: باستانشناسی

رشته تحصیلی: باستان‌شناسی

گرایش تحصیلی: باستان‌شناسی تاریخی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

تاریخ تصویب پروپوزال: ۱۳۹۰/۰۷/۲۷

تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۰۶/۲۹

تعداد صفحات: ۲۴۰

چکیده:

با توجه به فعالیت‌های باستان‌شناسی و داده‌های موجود، فرهنگ‌های مختلفی در غرب ایران شکل گرفته است. این ناحیه به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی و طبیعت متمایزی که دارد، از دیرباز سکونت‌گاه انسان بوده است. بی شک عصر آهن III یکی از مهم‌ترین دوره‌های اعتدالی هنری در دوران تاریخی به حساب می‌آید که پیش‌زمینه و پایه‌گذار هنر امپراتوری بزرگ هخامنشی بوده است. اما در عین حال، این عصر یکی از مبهم‌ترین ادوار تاریخی ایران نیز به‌شمار می‌رود. یکی از چالش‌های مهم باستان‌شناسی عصر آهن III در غرب ایران کمبود مواد و مدارک فرهنگی در ارتباط با استقرارهای این دوره است. اما در این میان، داده‌های معماری که به واسطه اهمیت کمی و کیفی آن در میان باستان‌شناسان از جایگاه رفیعی برخوردار است ما را در جهت شناخت فرهنگ این دوره یاری می‌رساند. امنیت و دفاع از حریم، همواره از دغدغه‌های اصلی انسان محسوب می‌شده است. ساختار معماری، با توجه به شرایطی که در عصر آهن III بر غرب ایران مستولی بوده و مردم بیش از هر چیز درگیر جنگ و گریز بودند، اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. بهترین موضوعی که می‌تواند ما را در شناخت بیشتر از این دوره یاری نماید، همانا نقش مهم تأسیسات دفاعی موجود در فرهنگ‌شان است. با استناد به متون آشوری و نوشته‌های یونانیان و همین‌طور حفاری‌ها و کشفیات باستان‌شناسی در محوطه‌های منتسب به ماد، مثل تپه نوشیجان، گودین تپه، باباجان تپه، گوشه‌ای از تمدن ماد آشکار می‌گردد. منابع اطلاعاتی از اوضاع تاریخی مادها بیشتر مبتنی بر آثار آشوری، به ویژه نقش برجسته‌های آن‌هاست که ضمن ارائه جنبه‌هایی از روابط اجتماعی و اقتصادی، پاره‌ای از ویژگی‌های معماری آن دوره را نیز بیان می‌کنند. با توجه به این منابع، می‌توان تصویری از استحکامات این دوره به دست آورد. در این پژوهش، معماری دفاعی منطقه غرب ایران در عصر آهن III بررسی و تحلیل شده و هم‌چنین مقایسه آن با تأسیسات دفاعی مناطق هم‌جوار صورت گرفته است. به این ترتیب، پژوهشی به منظور ارزیابی سیستم معماری دفاعی غرب ایران در عصر آهن III که هدف عمده‌ی این رساله است، صورت می‌گیرد تا نسبت به رفع کمبود پژوهش‌های تطبیقی در رابطه با شناخت و تحلیل معماری دفاعی در تحقیقات باستان‌شناسی عصر آهن III گامی برداشته شود.

واژه‌های کلیدی: استحکامات دفاعی، عصر آهن III، غرب ایران، گودین، ماد، نوشیجان

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه و چارچوب پایه‌ی پژوهش ۱۲۳

ا

۱-۱- مقدمه	۱
۲-۱- تعریف مسأله و بیان اصلی تحقیق	۳
۳-۱- سابقه و ضرورت انجام تحقیق	۴
۴-۱- پیشینه‌ی مطالعات باستان‌شناسی غرب ایران تا آغاز عصر آهن	۶
۱-۴-۱- سابقه‌ی مطالعاتی عصر آهن در غرب ایران	۸
۲-۴-۱- مطالعات پیرامون مادشناسی	۱۳
۵-۱- سؤالات تحقیق	۱۹
۶-۱- فرضیه‌ها	۱۹
۷-۱- اهداف پژوهش	۱۹
۸-۱- روش شناسی تحقیق	۲۰

فصل دوم: موقعیت جغرافیایی و زیست محیطی منطقه

۱-۲- مقدمه	۲۱
۲-۲- ویژگی‌های طبیعی و جغرافیایی غرب ایران	۲۱
۳-۲- زمین‌شناسی	۲۳
۴-۲- ناهمواریها	۲۶
۵-۲- آب و هوا	۳۰
۶-۲- رودخانه‌ها	۳۲
۷-۲- پوشش گیاهی و جانوری	۳۴

۳۷ ۸-۲- راه‌های ارتباطی غرب ایران
۴۰ ۹-۲- جغرافیای اسکان
۴۴ ۱۰-۲- جغرافیای تاریخی منطقه غرب ایران در عصر آهن III
۵۰ ۱-۱۰-۲- مهاجرت ایرانیان
۵۴ ۲-۱۰-۲- اقوام ساکن در نیمه‌ی غربی ایران در هزاره‌ی اول پ.م
۵۴ ۱-۲-۱۰-۲- مادها
۵۷ ۱-۱-۲-۱۰-۲- شرایط جغرافیایی ماد

ب

فصل سوم: بررسی تاریخ سیاسی و نظامی غرب ایران در عصر آهن III

۵۹ ۱-۳- مقدمه
۶۲ ۲-۳- ماناییان
۶۶ ۳-۳- کاسی‌ها
۶۸ ۱-۳-۳- دولت الیپی
۷۱ ۳-۳- تاریخ سیاسی ماد
۸۰ ۱-۳-۳- ساختار حکومت ماد
۸۳ ۱-۱-۳-۳- دیوکس (دیاکو)
۸۴ ۲-۱-۳-۳- فرورتیش
۸۵ ۳-۱-۳-۳- هوشتره (کیاکسار)
۸۵ ۴-۱-۳-۳- آستیگس (اژدهاک)
۸۶ ۴-۳- منابع میان‌رودانی و اطلاعات آن‌ها در ارتباط با ساکنان زاگرس مرکزی
۸۹ ۱-۴-۳- غرب ایران در منابع آشوری زمان شلمانصر سوم
۹۱ ۲-۴-۳- غرب ایران در منابع آشوری زمان شمش اداد پنجم

- ۳ - ۴ - ۳ - غرب ایران در منابع آشوری زمان اداد نیراری سوم ۹۲
- ۳ - ۴ - ۴ - غرب ایران در منابع آشوری زمان تیگلات پیلسر سوم ۹۳
- ۳ - ۴ - ۵ - غرب ایران در منابع آشوری زمان سارگن دوم ۹۵
- ۳ - ۴ - ۶ - غرب ایران در منابع آشوری زمان سناخریب ۹۶
- ۳ - ۴ - ۷ - غرب ایران در منابع آشوری زمان آسرحدون ۹۷
- ۳ - ۴ - ۲ - منابع آشوری ۹۷
- ۳ - ۴ - ۲ - ۱ - بررسی استحکامات غرب ایران بر اساس متون آشوری ۹۸
- ۳ - ۴ - ۲ - ۲ - مطالعه معماری دفاعی ماد بر اساس نقوش برجسته آشوری ۱۰۲

فصل چهارم: مطالعه و بررسی معماری نظامی غرب ایران در عصر آهن III

- ۴ - ۱ - مقدمه ۱۰۸
- ۴ - ۲ - معماری غرب ایران ۱۰۹
- ۴ - ۲ - ۱ - معماری دفاعی غرب ایران ۱۱۲
- ۴ - ۲ - ۲ - معماری دفاعی ماد ۱۱۵
- ۴ - ۲ - ۲ - ۱ - زمینه‌های شکل‌گیری معماری دفاعی منطقه مورد مطالعه ۱۱۹
- ۴ - ۲ - ۲ - ۲ - محوطه‌های مادی غرب ایران ۱۲۲
- ۴ - ۲ - ۲ - ۱ - باباجان تپه ۱۲۲
- ۴ - ۲ - ۲ - ۱ - ۱ - تپه مرکزی ۱۲۳
- ۴ - ۲ - ۲ - ۱ - ۲ - تپه شرقی ۱۲۵
- ۴ - ۲ - ۲ - ۲ - تپه نوشیجان ۱۲۶
- ۴ - ۲ - ۲ - ۱ - موقعیت جغرافیایی ۱۲۶
- ۴ - ۲ - ۲ - ۲ - ۲ - معماری تپه نوشیجان ۱۲۶

ث

- ۱۲۷ ۴-۲-۲-۲-۱ - ساختمان انبارها
- ۱۲۸ ۴-۲-۲-۲-۲ - حصار دفاعی
- ۱۳۰ ۴-۲-۲-۲-۳ - پشت‌بندها
- ۱۳۳ ۴-۲-۲-۲-۴ - تیرکش‌ها
- ۱۳۴ ۴-۲-۲-۳ - گودین تپه
- ۱۳۴ ۴-۲-۲-۳-۱ - موقعیت جغرافیایی
- ۱۳۵ ۴-۲-۲-۳-۲ - معماری گودین تپه
- ۱۳۸ ۴-۲-۲-۳-۱ - ساختمان انبارها
- ۱۳۸ ۴-۲-۲-۳-۲ - حصار دفاعی
- ۱۳۹ ۴-۲-۲-۳-۳ - تیرکش‌ها
- ۱۳۹ ۴-۲-۲-۴ - هگمتانه
- ۱۴۲ ۴-۲-۳ - مطالعه معماری نظامی و استحکامات مادها
- ۱۵۰ ۴-۲-۳-۱ - قلعه حارحار
- ۱۵۳ ۴-۲-۳-۲ - قلعه کیشسیم
- ۱۵۴ ۴-۲-۳-۳ - قلعه شورددا
- ۱۵۵ ۴-۲-۳-۴ - قلعه ساگبیتو
- ۱۵۵ ۴-۲-۳-۵ - دیگر ایالت‌های مادی

فصل پنجم: مقایسه معماری نظامی غرب ایران با مناطق هم‌جوار

- ۱۶۰ ۵-۱ - مقدمه
- ۱۶۲ ۵-۲ - همسایگان ماد
- ۱۶۲ ۵-۲-۱ - حسنلو

۱۶۳	۵ - ۲ - ۲ - زیویه
۱۶۵	۵ - ۲ - ۳ - بسطام
۱۶۶	۵ - ۲ - ۴ - تپه ازبکی
ج		
۱۶۸	۵ - ۲ - ۵ - محوطه‌ی زندان سلیمان
۱۷۰	۵ - ۳ - استحکامات دفاعی آشور
۱۷۳	۵ - ۴ - معماری اورارتو
۱۸۴	۵ - ۵ - تجزیه و تحلیل و مقایسه معماری ماد با مناطق هم‌جوار
۱۹۱	۵ - ۶ - تداوم معماری دفاعی ماد در دوره‌ی هخامنشی
۱۹۴	فصل ششم: نتیجه‌گیری
۲۰۹	جداول، شکل‌ها و تصاویر
۲۲۳	منابع

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۲۰۹	جدول ۴-۱- نمودار طبقات استقراری باباجان تپه

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۲۱۰	شکل ۲-۱: زاگرس مرکزی
۲۱۰	شکل ۲-۲: نقشه لرستان و رشته‌کوه‌های اصلی و دره‌ها
۲۱۰	شکل ۲-۳: نقشه پشت‌کوه شرقی و محل‌های عصر آهن در نیمه اول هزاره اول پ م

شکل ۲-۴: محل سکونت تقریبی گروه‌های قومی در آغاز هزاره‌ی اول پ.م. ۲۱۱

شکل ۲-۵: فلات غربی ایران: ماد، مانا، الپیی ۲۱۱

شکل ۳-۱: شمال غرب ایران ۲۱۱

ح

شکل ۳-۲: قلعه‌ای در شمال شرقی بین‌النهرین ۲۱۱

شکل ۳-۳: قلعه‌ای در شمال سوریه ۲۱۲

شکل ۳-۴: قلعه‌ای فینیقی ۲۱۲

شکل ۳-۵: قلعه‌ای اوراتویی ۲۱۲

شکل ۴-۱: شهر حارحار ۲۱۲

شکل ۴-۲: شهر کیشسیم ۲۱۲

شکل ۴-۳: قلعه کیشسیم در قصرسارگن دوم در خورس‌آباد ۲۱۳

شکل ۴-۴: از نقش برجسته دورشاروکین پایان قرن هشتم ۲۱۳

شکل ۴-۵: تپه ازبکی، قلعه مادی ۲۱۳

شکل ۴-۶: تپه‌ی باباجان ۲۱۴

شکل ۴-۷: بازسازی بدون ژرفانمایی از دژ و اتاق رنگین باباجان ۲۱۴

شکل ۴-۸: نقشه‌ی موقعیت تپه نوشیجان نسبت به محوطه‌های دیگر خاور نزدیک ۲۱۴

شکل ۴-۹: تپه نوشیجان ۲۱۵

شکل ۴-۱۰: نقشه‌ای از قلعه نوشیجان که در آن موقعیت تیرکش‌ها مشخص است ۲۱۵

شکل ۴-۱۱: طرح بازسازی شده‌ی بنای قلعه نوشیجان ۲۱۵

شکل ۴-۱۲: گودین تپه ۲۱۵

شکل ۴-۱۳: دژ کوهستانی مادی، از روی نقش برجسته دورشاروکین ۲۱۶

شکل ۴-۱۴: دژ مادی، از روی نقش برجسته دورشاروکین ۲۱۶

- شکل ۴-۱۵: قلعه‌ای مادی در حجاری‌های کاخ تیگلات پیلسر III ۲۱۶
- شکل ۴-۱۶: دژی در مانا نقش برجسته دور شاروکین، پایان قرن هشتم پ.م ۲۱۶
- شکل ۵-۱: نقشه قلعه و تأسیسات اورارتویی حستلو ۲۱۶
- شکل ۵-۲: فتح لاگاش و تخریب دیوار برج با قلعه کوب ۲۱۶
- شکل ۵-۳: حصار استحکامات دفاعی شهر آشور در قرن نهم پ.م ۲۱۷
- شکل ۵-۴: استحکامات شهر آشوری ۲۱۷
- شکل ۵-۵: بناهای برج مانند اورارتویی و هخامنشی ۲۱۷
- شکل ۵-۶: غارت اموال از معبد هالدی در موساسیر در نقوش خورس آباد ۲۱۷
- شکل ۵-۷: لوح برنزی تپراک قلعه ۲۱۷
- شکل ۵-۸: (a) فضاهای طاق‌دار جنوبی نوشیجان ۲۱۸
- شکل ۵-۹: تل تخت پاسارگاد، بازسازی سه بعدی ۲۱۸

فهرست تصاویر

عنوان	صفحه
تصویر ۲-۱: پوشش جنگلی زاگرس	۲۱۹
تصویر ۴-۱: جبهه شرقی تپه نوشیجان	۲۱۹
تصویر ۴-۲: دیوار قلعه و حصار جنوبی نوشیجان	۲۱۹
تصویر ۴-۳: دیوار شمالی قلعه نوشیجان و حصار دور آن	۲۲۰
تصویر ۴-۴: دژ نوشیجان و حصار دور آن، تمای جنوب شرقی	۲۲۰
تصویر ۴-۵: حصار شرقی نوشیجان	۲۲۰
تصویر ۴-۶: حصار شمالی جنوبی نوشیجان	۲۲۱

تصویر ۴-۷: خیابان جنوبی نوشیجان ۲۲۱

تصویر ۴-۸: یکی از فرورفتگی‌های دیوار جنوبی قلعه نوشیجان ۲۲۱

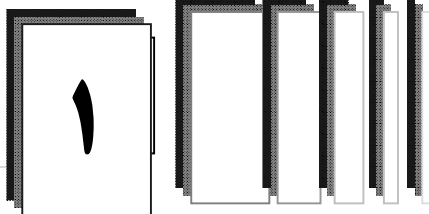
تصویر ۴-۹: تیرکش‌های دیوار شرقی قلعه نوشیجان ۲۲۲

د

تصویر ۴-۱۰: یکی از تیرکش‌های دیوار شرقی قلعه نوشیجان ۲۲۲

تصویر ۵-۱: قلعه زیویه ۲۲۲

تصویر ۵-۲: تصویر هوایی پردازش شده تخت جمشید ۲۲۲

فصل اول

مقدمه و چارچوب پایه‌ی پژوهش

در طول تاریخ مهاجرین و مهاجمین مختلف وارد این سرزمین شده و یا از آن گذشته‌اند و در برخی موارد با ساکنان بومی آن درآمیخته و در نواحی مختلف آن ساکن شده‌اند. منطقه‌ی غرب ایران به خاطر موقعیت استراتژیک، خود که بر سر راه بین‌النهرین واقع شده، همچنین طبیعت خاص، (کوهستانی بودن، وجود دشت‌ها و دره‌های حاصل‌خیز، جنگل، رودخانه‌های دائمی و فصلی) و به طور کلی، استعداد و شرایط زیست محیطی مناسب، همواره در طول دوران‌های تاریخی، مورد توجه انسان از دوره‌های مختلف فرهنگی بوده است. در این میان، زاگرس مرکزی به دلیل پتانسیل بالای زیست محیطی از نظر بررسی‌های باستان‌شناسی از مهم‌ترین مناطق ایران محسوب می‌شود؛ و جایگاهی در خور تأمل دارد و خاستگاه فرهنگ و تمدن‌های متعددی بوده است و داده‌های باستان‌شناسی به خوبی مبین این مسئله است. هزاره‌ی اول برای منطقه‌ی غرب و شمال غرب ایران و بین‌النهرین به دلیل مهاجرت اقوام جدید، دوران تحولات عمیق تاریخی بود که ساختار فرهنگی، سیاسی و اجتماعی این مناطق را دستخوش تغییر کرد. بی‌تردید، صاحب‌نام‌ترین قومی که در این قسمت از نجد ایران می‌زیستند مادها بودند که تاریخشان از مبهم‌ترین ادوار تاریخی بوده و همواره ذهن باستان‌شناسان را به خود مشغول داشته است. مطالعه و بررسی تاریخ و معماری دوره‌ی ماد از بسیاری جهات دارای اهمیت شایانی است؛ و تنها محو کردن آشور از صحنه‌ی روزگار آن زمان و پایه‌گذاری حکومت هخامنشیان از دلایل بی‌شمار آن است. گمان می‌کنم صاحب نظرانی که در دوره آغاز تاریخی و تاریخی فعالیت می‌کنند به خوبی به این امر واقف باشند که این منطقه از خاک ایران بزرگ، با وجود اهمیت فراوان در ادوار مختلف، به ویژه عصر آهن III، آن طور که شایسته است، مورد مطالعه قرار نگرفته است؛ یعنی کلا عصر آهن در باستان‌شناسی غرب ایران دوره‌ای است که کمتر شناخته شده است؛ و یکی از چالش‌های مهم باستان‌شناسی عصر آهن III در غرب ایران، کمبود مواد و مدارک فرهنگی در ارتباط با استقرارهای این دوره می‌باشد. عدم کاوش‌های دقیق و تحقیقات مستمر، و منتشر نشدن همه‌ی گزارشات باستان‌شناسی، که منجر به ارائه داده‌های مستدل و قابل اطمینان نشده است؛ همچنین سختی دسترسی به نقاط کوهستانی و ساکت ماندن محوطه‌های حفاری شده، می‌تواند دلایلی باشد برای کم‌رنگ بودن اطلاعات متقن، از این دوره در غرب ایران. و امروز شاهدیم علی‌رغم این‌که همگان از اهمیت این دوره سخن می‌گویند ما کماکان با عدم تطبیق

صحیح و مطمئن داده‌ها روبرو هستیم و استدلال قابل استنادی، برای فرضیه‌هایمان نداریم. هرچند که در چند سال اخیر، مطالعات و بازیابی اطلاعاتی در این زمینه صورت گرفت، اما هنوز راه بسیاری در پیش‌رو داریم.

بر همگان بسیار واضح است که محیط زیست بر فرهنگ انسان تأثیرگذار است طوری که نمی‌توان زندگی انسان را جدا از طبیعتش تعریف کرد؛ و معماری از آن‌جا آغاز می‌شود که در محیطی، انسان به بنا به شرایط گوناگون به دیوار و سقف نیاز پیدا کند. آرامش و امنیت در هر دوره یکی از نیازهای اصلی انسان بوده است. بشر همواره در فکر یافتن راه‌های گوناگون دفاع از خویش بوده و به همین خاطر پیرامون خانه‌های خود حصار می‌کشید. پیشینه‌ی ساخت استقرارهای حصاردار با سبک معماری مختلف ریشه در شرایط اقلیمی و فرهنگی هر منطقه دارد. معماری نظامی زائیده‌ی نیازهای زیستی و امنیتی، بر اساس خصایص و شرایط سیاسی، فرهنگ، اقلیم و موقعیت جغرافیایی می‌باشد. برای بررسی و شناخت همه‌جانبه‌ی این شیوه‌ی معماری، حفاری و مطالعات و تحلیل‌های منطقی لازم است؛ و در این خصوص، شواهد مهم، وقتی در دست خواهد بود که تاریخ استحکامات و سایر آثار معماری عصر آهن و نواحی اطراف ماد با دقت بیشتری معلوم شود. از نظر مطالعات و بررسی‌های انجام شده معماری بیش از سایر داده‌های باستانی مورد توجه و علاقه باستان‌شناسان داخلی و خارجی قرار گرفته است، اما با وجود تمام تحقیقات به عمل آمده هم‌چنان مسائل زیادی در این زمینه ناشناخته باقی مانده است، از آن جمله معماری دفاعی می‌باشد به خصوص که این موضوع، مانند اکثر تحقیقات دیگر، از سوی غربی‌ها که شناخت صحیحی از فرهنگ و هنر ایران ندارند، صورت گرفته است. به همین دلیل و همچنین علاقه‌ی شخصی در زمینه‌ی معماری نظامی، این موضوع برای پژوهش، مد نظر قرار گرفت. همان‌طور که ذکر شد، بر کسی پوشیده نیست که عصر آهن III در مطالعات باستان‌شناسی غرب ایران دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ و در این میان مادها از جایگاه برجسته‌ای برخوردارند. همیشه نیاز به امنیت باعث به وجود آمدن سازه‌های دفاعی می‌گردد. بنا به شرایط خاصی هم که بر مردمان منطقه غرب ایران در این دوره حاکم بود و از آنجایی که مادها همواره با فرهنگ‌های مجاور درگیر بودند و بیشتر از هر چیز دیگری مشغول جنگ و گریز بودند؛ معماری دفاعی آنان نمود بیشتری دارد. استحکامات آنان بیانگر تأثیرپذیری از مناطق هم‌جوار می‌باشد، هرچند که شیوه ساخت تأسیسات دفاعی‌شان یک سنت واحد را دنبال می‌کند. در این

پژوهش، ضمن بیان جغرافیای تاریخی و سیاسی غرب ایران و ارتباطات، پیش آمده، سعی شده بر اساس مطالعات باستان‌شناسی و بررسی میدانی به ارائه تصویری از استحکامات عصر آهن III پرداخته شود. هم‌چنین سازه‌های دفاعی محوطه‌هایی شاخص در غرب ایران، هم‌چون نوشیجان و گودین به طور جداگانه مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت و در این راستا به نقوش برجسته آشوری و هم‌چنین معماری دفاعی مناطق هم‌جوار نیز رجوع شده و رابطه‌ی تأسیسات دفاعی آن‌ها با استحکامات مادها مورد بررسی قرار گرفت و در طول مسیر تحقیق سعی بر آن شده که فرضیه‌های مطرح شده به واقعیت نزدیک شوند. ما در این پژوهش به قدر توانایی به مطالعه معماری دفاعی مادها پرداخته‌ایم، امید که راهی باشد، جهت مطالعه‌ی بیشتر محققین و باستان‌شناسان کشورمان ایران.

۱-۲- تعریف مسأله و بیان اصلی تحقیق

همیشه آن‌چه باعث بروز و شکل‌گیری یک فرآیند و یا تغییر و تحولی در زندگی انسان می‌گردد، نیاز بوده است. و سپس به شکلی به آن پاسخ داده می‌شود. دفاع از حریم همیشه یکی از دغدغه‌های اصلی آدمی محسوب می‌شده است. بشر در طول زندگی خویش محل سکونت خویش را در نقاطی ساخته که از عناصر اصلی ایجاد شده نظیر آب کافی، زمین مناسب و بعدها، نزدیکی به راههای تجاری برخوردار باشند؛ اما بروز تهاجمات و لشکرکشی‌ها و تجاوزات موجب شد که اصل مهم دیگری را نیز در ایجاد سکونت‌گاه‌ها مورد توجه قرار دهد. که در آن، به موقعیت دفاعی توجه شود. بنابراین انتخاب نقاط مرتفع و ایجاد دیوارهای مستحکم دفاعی به عنوان یک اصل مطرح گردید. موضوع پژوهش حاضر نیز بررسی و تحقیق پیرامون استحکامات دفاعی غرب ایران در عصر آهن III می‌باشد. در این بررسی تلاش می‌شود با توجه به اسناد و مدارک به دست آمده از مناطق باستانی و متون تاریخی و سالنامه‌ها، برخی مسائل مبهم در زمینه‌ی معماری دفاعی مادها، روشن شود. دلایل شکل‌گیری معماری نظامی در این منطقه به میزان زیادی روشن شود و رابطه استحکامات آن با تأسیسات دفاعی همسایگانش از جمله آشور و اورارتو مورد بررسی قرار گیرد. هم‌چنین همگونی فرهنگ و معماری ساکنان غرب ایران به دلیل طبیعت همسان و ارتباطی که با هم داشتند، آشکار گردد. غرب ایران بنا به موقعیتی که داشت و هم‌جواری‌اش با بین‌النهرین، حضور آشور در منطقه،

تحولات سیاسی و نظامی گسترده‌ای که در عصر آهن III در این منطقه وجود داشت و شکل‌گیری دولتهای محلی و چالش آن‌ها با خودشان و دولت‌های فرامنطقه (آشور و اورارتو) همواره دچار تنش‌هایی بود که به شدت بر این منطقه تأثیر می‌گذاشت. و تأثیراتی که اقوام هم‌جوار غرب ایران به‌ویژه، آشوریها و اورارتوها بر مادها گذاشته‌اند، کتمان‌پذیر نیست.

از مظاهر مهم معماری در این دوره استحکامات دفاعی و نظامی بود که در پس داده‌های باستان‌شناسی و هم متون تاریخی و نقوش برجسته خود را نشان می‌دهند. تحولاتی که در روند ساخت استحکامات نظامی صورت گرفته، مبین پیچیدگی‌های خاصی است. مطالعه و تحقیق در معماری منطقه غرب ایران، می‌تواند اطلاعات شایانی در خصوص استحکامات دفاعی عصر آهن به ما بدهد. با توجه به نقش اساسی که این شیوه‌ی معماری در عصر آهن III بازی می‌کند، بر این باوریم که شناخت و تحلیل این سبک معماری قدمی است کوچک، به جهت برطرف کردن یکی از کاستی‌های عمده‌ی تحقیقات باستان‌شناسی عصر آهن III در رابطه با تبیین و تحلیل استحکامات دفاعی این دوره؛ و همچنین امید داریم، برای باستان‌شناسان فعلی و آینده سودمند و حیاتی باشد.

۱-۳ - سابقه و ضرورت انجام تحقیق

معماری نظامی علاوه بر نشان دادن موضوع محوری امنیت و شاخصه‌های درگیری، هجوم و دفاع، گوشه‌هایی از فرهنگ هر دوره را نیز بروز می‌دهد و با مطالعه همه جانبه در این خصوص می‌توان واقعیت‌های پنهان فرهنگ‌های مختلف را به نمایش گذاشت. با توجه به اهمیت استحکامات دفاعی این امر بر کسی پوشیده نیست که الگوهای موجود در ساخت استحکامات نظامی و دفاعی تابع شرایط گوناگونی مانند اقلیم و محیط زیست هر محوطه است؛ منطقه غرب ایران نیز از ابتدا دارای شرایط ویژه‌ای بود، که از جغرافیای طبیعی و تاریخی‌اش تأثیر می‌پذیرفت. موقعیت استراتژیک و راه‌های ارتباطی و تجاری آن هم رابطه‌ی مستقیمی با سازه‌های دفاعی دارد؛ بنابراین مشخص نمودن این تعاملات از دیدگاه باستان‌شناسی اجتناب‌ناپذیر است. از طرفی با توجه به تاریک بودن دوره‌ی ماد و رنجی که باستان‌شناسی ایران از کمبود داده‌ها در این دوره می‌برد و شرایطی که در آن زمان بر غرب ایران حاکم بود؛ بهترین مدارکی که می‌تواند ما را در شناخت بیشتر از این دوره یاری

رساند، تأسیسات دفاعی آن است که نقش به‌سزایی در فرهنگ‌شان داشته است. از سوی دیگر ضرورت انجام پژوهش به این موضوع برمی‌گردد که این سیستم‌های نظامی در آن دوره چه تأثیری بر فرایند قدرت و ضعف حکومت‌ها و همین‌طور فرهنگ جامعه گذاشته است و اساساً ساختارهای مادی چگونه بر سیستم پس از خود تأثیرگذار بوده است و آیا تحولات مناطق هم‌جوار غرب ایران در عصر آهن در ساختارهای بعدی تأثیرگذار بوده اند؟ با توجه به اینکه در دوره هخامنشیان حکومت قدرت محور بوده است، آیا این قدرت محوری تأثیری در ساخت استحکامات داشته است! همانطوری که در مقدمه ذکر شد، اهمیت و ضرورت تدوین چنین پژوهشی زمانی بیشتر خواهد شد که بدانیم تا به حال در این مورد تحقیق جامع و مفیدی انجام نشده است، هرچند تحقیقات زیادی در مورد عصر آهن صورت گرفته، اما اکثراً منوط به شمال غرب کشور می‌باشند و بیشتر رویکردها نیز، معطوف به سفال می‌باشد؛ تحقیقات در مورد غرب ایران و زاگرس مرکزی هم از کیفیت خوبی برخوردار است، اما متأسفانه کمتر به معماری عصر آهن III پرداخته شده است؛ و در موارد جسته و گریخته هم، پیوستگی و انسجام خاصی مشاهده نمی‌شود؛ اغلب تحقیقات انجام گرفته و منتشر شده در این حوزه نیز، مبتنی بر نوشته‌های یونانی است که در برخی موارد آثار انتشار یافته با تکیه بر فعالیت‌های میدانی و یا رجوع به منابع کهن مرتبط با موضوع نبوده است. از این‌رو، پژوهش در مورد معماری و استحکامات دفاعی ایران برای شناخت جنبه‌های فرهنگی، امری ضروری و شایسته به نظر می‌رسد و به منظور ارزیابی سیستم معماری دفاعی این دوره، ضرورت نوشتن پژوهشی با این موضوع، احساس می‌شد تا به طور اصولی و با در نظر گرفتن تمام عوامل جغرافیایی، سیاسی، اجتماعی، تاریخی، و هنری، چگونگی و علل شکل‌گیری، همچنین وام‌گیری و تأثیرگذاری، معماری دفاعی عصر آهن III در غرب ایران را مورد بحث و بررسی قرار دهد. انتظار می‌رود، عمده‌ترین هدف، تنظیم این پژوهش، یعنی شناخت چگونگی معماری دفاعی عصر آهن III و ایجاد یک چهارچوب معین برای فعالیت‌های آینده‌ی آن به انجام برسد؛ که بر این اساس برای باستان‌شناسان، ایران‌شناسان، پژوهش‌گران و فعالان علوم انسانی، جامعه‌شناسان، معماران، و محققین تاریخ و هنر و کتابخانه‌ها مفید خواهد بود.